

De verpanding van het schouts- en stadhoudersambt van Kermt aan Steven Geloës, 1529

Rombout Nijssen

In een in 2001 in dit tijdschrift gepubliceerd artikel werd de verpanding van het schoutsambt in de heerlijkheid Kozen en van het stadhouderschap van het plaatselijk leenhof en het meiersambt in het cijnshof van de heer van Kozen, door Adam van Kerckhem aan Govart vander Maesen aan de orde gesteld¹. Omdat in die tekst uit 1578 nauwgezet alle munten vermeld worden die voor de betaling van de pandsom gebruikt werden, werd hij vooral vanuit numismatische invalshoek benaderd.

Die tekst leert ons dat de heer van Kozen in 1575 de functies van schout, stadhouder en meier in Kozen voor 300 gulden verpandde, en dat de pandnemer daar in 1577 nog eens 70 gulden bij deed. De verpanding van deze ambten betekende dat Govart vander Maesen, in ruil voor de verstrekking van een kapitaal van 370 gulden, deze ambten zou mogen uitoefenen en dat hij zou mogen beschikken over een deel van de inkomsten die de uitoefening van die ambten opbracht, tot op het ogenblik dat de heer het pandgeld zou terugbetalen.

In de verzameling *Oorkonden van Kermt* in het Rijksarchief te Hasselt, wordt onder nummer 2 een oorkonde bewaard met een gelijkaardige tekst. Het betreft de verpanding van het schoutsambt, het stadhoudersambt en het *vorstersambt* in de heerlijkheid Kermt in 1529 door Lodewijk van Berlaymont, heer van Kermt en van Floyon, aan Steven Geloës van Nijwiller.

De oorkonde is gesteld op een blad perkament van 392 bij 345 millimeter. De onderste strook van 55 mm. is omgeplooid, en in de plica heeft de oorkonder, Lodewijk de Berlaymont, zijn handtekening geplaatst. Door de oorkonde zijn twee sneden aangebracht, waar wellicht oorspronkelijk de zegelstaart van een uithangend zegel door gestoken heeft. In de slotformule

¹ R. NUSSEN & R. VAN LAERE, *Muntecirculatie in de zestiende en zeventiende eeuw: drie Limburgse teksten*, in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 80, 2001, blz. 267-282.

Rombout Nijssen

van de oorkonde kondigt de oorkonder overigens aan dat hij zijn *proeperen ziegel hier onder aen zal doen hanghen*.

De tekst van de oorkonde wordt in bijlage bij deze bijdrage afgedrukt.

Lodewijk de Berlaymont en Steven Geloës

De partijen in de overeenkomst die in deze oorkonde uit de doeken gedaan wordt, zijn enerzijds Lodewijk de Berlaymont, die optreedt als heer van Kermt, en anderzijds Steven Geloës van Nijswiller.

Lodewijk de Berlaymont was de tweede zoon van Michel de Berlaymont, heer van Floyon² en van Hautepenne³, gouverneur van Namen, en van Maria de Barault. Zijn oudere broer Gilles was kanunnik in het Luikse Sint-Lambertuskapittel. Zijn jongere broer Karel de Berlaymont speelde een belangrijke rol in de geschiedenis van de Spaanse Nederlanden onder Karel V en Filips II⁴. Karel de Berlaymont koos in de periode van de afscheiding van de noordelijke Nederlanden resoluut voor de kant van de koning van Spanje. Aanvankelijk diende hij Karel V als veldheer in diens veldtochten tegen de koning van Frankrijk. In 1554 werd hij gouverneur van het graafschap Namen, en in 1556, onder Filips II, werd hij opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies. Karel diende zijn vorst als raadsheer in de Raad van Financiën, raadsheer in de Raad van State, mede-gouverneur en gouverneur van de Nederlanden. De hertog van Alva nam hem op in de *Raad van Beroerten*. Het zou Karel de Berlaymont geweest zijn die Margaretha van Parma de woorden "*Ce ne sont que des gueux*" influisterde, toen het *Verbond der Edelen* uit de Nederlanden haar als landvoogdes van de Nederlanden het *smeekschrijf* aanbood, hetgeen de rebellen de naam van *geuzen* zou opgeleverd hebben. Ook zijn zonen, waaronder Floris, als stadhouder van Namen, raadsheer in de Raad van State en ridder van het Gulden Vlies, Gilles, als stadhouder van Friesland en Gelre en veldheer in dienst van de Spaanse kroon, en Lodewijk, als aartsbisschop van

² Floyon, nu een gemeente in Noord-Frankrijk, maakte eertijds deel uit van het graafschap Henegouwen.

³ De heerlijkheid Hautepenne lag bij de Luikse gemeente Gleixhe. Gleixhe werd in 1964 met Awirs gefusioneerd, dat op zijn beurt vanaf 1977 in de fusiegemeente Flémalle opging. Een deel van het archief van de heerlijkheid Hautepenne maakt naar verluidt deel uit van het archief *Van den Steen de Saive*, dat bewaard wordt in het Rijksarchief te Luik. Zie J. PIEYNS, *Guide des fonds et collections des Archives de l'Etat à Liège. Guide général des fonds et collections (arrondissements judiciaires de Liège et de Verviers)*, (*Archives de l'Etat. Guides*, 28). Brussel, 1997; P. CONRADT, A. HENIN, J. PIEYNS, *Echevinages et communautés rurales*, (*Archives de l'Etat à Liège. Instruments de recherche à tirage limité*, 9). Brussel, 1992, blz. 181.

⁴ M. BAELDE, *De collaterale raden onder Karel V en Filips II (1531-1578). Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw*. Brussel, 1965.

Kamerijk, zouden een rol van belang spelen in de geschiedenis van de Nederlanden ten tijde van de *Opstand*.

Lodewijk de Berlaymont, heer van Kermt, van zijn kant, was als heer van Floyon één van de ondertekenaars van het smeekschrift van het *Verbond der Edelen*. Voorts speelde hij in de politieke gebeurtenissen van zijn tijd geen grote rol. Hij huwde met Maria de Gavre, dochter van de heer van Vorsen. In 1567 stierf hij zonder wettige nakomelingen, waarop de heerlijkheid Kermt aan zijn broer Karel toekwam⁵. De familie de Berlaymont zou gedurende twee eeuwen de heren van Kermt leveren: zij verwierf de heerlijkheid omstreeks 1400, en in 1603 zou Floris de Berlaymont haar aan Gisbert de Schoonvliet verkopen⁶.

Steven Geloës was van veel bescheidener afkomst dan Lodewijk de Berlaymont. Hij was de oudste zoon van Jan Geloës, heer van Nijswiller⁷ en van Catharina Vilters de Lobos. In 1564 zou hij tot stadhouder van de Leenzaal van Kuringen aangesteld worden⁸. Hij huwde een eerste keer met Margaretha de Chiny, dochter van Dirk de Chiny en van Anna van den Bosch van Repen. Margaretha van Chiny was vrouwe van Schoonbeek, en weduwe van Herman Thibouts, drossaard van het Land van Grevenbroek. Na het overlijden van Margaretha de Chiny hertrouwde Steven met Maria van Elderen⁹. Steven Geloës overleed op 7 juli 1581 en werd in de Hasseltse Sint-Quintinuskerk begraven.

In tegenstelling tot de familie de Berlaymont, die in het midden van de zestiende eeuw op het toppunt van haar macht en maatschappelijke betekenis stond, moest de familie Geloës in 1529 nog aan haar opgang in de rangen van de Loonse en Luikse aristocratie en adel beginnen. Door de cumulatie van verschillende ambten in de gerechtelijke sfeer, door het actief beheer van zijn bezittingen, waarvan verschillende in het Rijksarchief in Hasselt bewaarde oorkonden nog getuigen, en ook door zijn beide huwelijken in traditionele Loonse adellijke families, wist Steven Geloës de grondslag te leggen voor de steile maatschappelijke klim van zijn afstammelingen. Zijn nakomelingen zouden zijn voorbeeld volgen: stuk voor stuk wisten zij lucratieve ambten in de gerechtelijke sfeer te cumuleren, hun patrimonium van landerijen en renten te consolideren, en in vooraanstaande families in te trouwen. Zijn achterkleinzoon Jan Baptist de Geloës, heer van Beverst, zou in 1641 huwen met Maria de

⁵ Ch. POPLIMONT, *La Belgique héraldique*. Tome I, Brussel, 1863, blz. 552-553; L. JADOUËL, *Fresin. Aperçus historiques*, in: *Verzamelde Opstellen* 13, 1937, blz. 63-133.

⁶ H. VAN NEUSS, *Erasmus et Erard de Foulon, nouveaux seigneurs de Kermt*, in: *Bulletin de la Société des Métophiles de Hasselt* 38, 1904, blz. 114-115.

⁷ Het dorp Nijswiller maakt deel uit van de gemeente Wittem in Nederlands Limburg.

⁸ Rijksarchief Hasselt, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 61.

⁹ I. DE STEIN D'ALTESTEIN, *Geloës*, in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 10, 1856, blz. 115-120; R. NIJSSEN, *Het laathof van Schoonbeek te Bilzen*, in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 79, 2000, blz. 6-7.

Berlaymont de Boumal, vrouwe van Houchenée. In de achttiende eeuw zou de familie de Geloës toegang krijgen tot de hoogste ambten in het prinsbisdom. Maurus Ferdinand de Geloës werd raadsheer in de Luikse Geheime Raad, commissaris-deciseur in Maastricht, stadhouder van de Leenzaal van Kuringen, drossaard van Hasselt en gevolmachtigd minister van de bisschop van Luik, belast met verschillende diplomatieke missies. In 1729 huwde hij met Isabella Adolphine de Hoensbroeck, de zus van de latere prins-bisschop Constantijn Frans de Hoensbroeck. Hij en zijn broer Willem Walrandus zouden in 1745 de titel van graaf verwerven. De familie de Geloës bleef tot het einde van het Ancien Régime de hoogste ambten in het prinsbisdom bekleden.

De verpanding

De oorkonde die hier uitgegeven wordt, werd op 13 juni 1529 in opdracht van Lodewijk de Berlaymont opgesteld. Hij verklaart de ambten van schout bij de schepenbank van Kermt, van meier in zijn cijnshof van Kermt, en van *vorster* in de heerlijkheid Kermt voor 400 gulden te verpanden aan Steven Geloës. Geloës en zijn erfgenamen zouden in de toekomst tot het ogenblik dat de Berlaymont of diens erfgenamen de pandsom zouden aflossen, over de verpande ambten mogen beschikken. Wat de betaling van de pandsom betreft, wordt gespecificeerd dat die voor een deel geschied is in *goltgulden koervorster moenten* die aan 28 stuivers gerekend werden, en in *Philippus gulden*, die aan 25 stuivers het stuk gerekend werden. Ook bij de verpanding van het schoutsambt van Kozen in 1575 werd een belangrijk deel van de pandsom met Filipsgulden voldaan. Daarnaast werden nog andere munten gebruikt, die echter niet met name genoemd worden.

De koers die voor de goudgulden van de keurvorsten en voor de Filipsgulden gehanteerd werd, wijkt licht af van de officiële koersen die in april 1527 door de Staten van Luik en Loon waren vastgesteld. De koers van de goudgulden van de keurvorsten was toen nog op 29 stuivers vastgesteld en die van de Filipsgulden op 25,5 stuivers¹⁰.

Als schout van de schepenbank van Kermt kon Steven Geloës voortaan optreden tegen overtreders van plaatselijke keuren, of tegen personen of organisaties die nalieten door de plaatselijke schepenbank te laten registreren wanneer zij een onroerend goed in het rechtsgebied van de schepenbank verwierven, alsook tegen personen die nalieten voor het leenhof van Kermt leenverhef te doen wanneer zij een goed verwierven dat van dat hof afhing. Alle

¹⁰ R. NIJSSEN & R. VAN LAERE, *Klinkende Munt. Muntvaluaties en muntordonnanties in Sint-Truiden 1437-1552. (Limburg-Het Oude Land van Loon. Extranummer, 3)*. Hasselt, 2003 .

Grafsteen van Jan Geloës en Georgina van Kerckhem en van diens ouders Steven Geloës en Margaretha van Chiny, in de Sint-Quintinuskerk te Hasselt. Zie E. VAN CASTER & R. OP DE BEECK, *De grafkunst in Belgisch Limburg*. Assen, 1981, blz. 180-181.

boeten die de schepenbank of het leenhof in dit verband zouden opleggen, mocht de nieuwe schout en stadhouder *te zynen proffyt* optrekken.

Anderzijds hield de Berlaymont een aantal inkomsten die samenhangen met de functie van gerechtsofficier en stadhouder expliciet buiten deze overeenkomst: met name de behandeling van *criminael zaecken* en de daarmee samenhangende inkomsten, de opbrengsten van *heyrgeweye* en de opbrengsten van *sterfelijcke kueren*. Met de behandeling van criminele zaken werd het gerechtelijk onderzoek naar verdachten van misdrijven en de vervolging van verdachten voor de schepenbank bedoeld, en dus ook de opbrengst van boetes of verbeurdeklaringen die met een veroordeling in een criminele zaak samenhangen. *Heyrgeweye* of heergewade is de taks die de leenman aan de leenheer betaalt wanneer hij bezit neemt van een leen¹¹. Een *sterffelicke kuere* tenslotte is het recht van een heer op het beste deel uit de erfenis van een persoon die een goed van hem in cijns of in leen houdt. In de meeste gevallen werd een sterfkeur betaald met een koe of een paard uit de erfenis van de overledene, en vaker nog met de tegenwaarde daarvan in geld¹². De heer van Kermt bezat in de zeventiende eeuw nog 55 dergelijke keuren¹³. In strafzaken betreffende criminele feiten, en in burgerlijke vorderingen voor achterstallige betalingen van heergewaden of keuren, mocht Steven Geloes niet in eigen naam optreden, maar hij moest dat doen in naam van zijn heer. De kosten die de behandeling van dit soort zaken met zich zou brengen vielen ten laste van de Berlaymont, evenals de *proffytten* die daar uit zouden voortkomen. Steven Geloes zou in deze gevallen een vergoeding krijgen die in de tekst als een soort drinkgeld benoemd wordt: *synen beteymelicken* (behoorlijke) *wijne*.

Het stond Geloes vrij de ambten van schout en stadhouder zelf uit te oefenen of zich te laten vervangen door *anderen die hem duncken sullen daer toe nuts ende bequeyme te zyne*. Hij zou zijn vervangers mogen aanstellen en weer afzetten *also deck als hem belieft*. Bovendien kreeg hij van de heer van Kermt de bevoegdheid om indien een schepen in de schepenbank of een leenman in het leenhof zijn rechterstaak *niet en exerceirden soe dat beteempt ende behoert, oft onbequeyme daer toe were ende gebreickelick*, hem te vervangen door een ander die hij wel bekwaam achtte. Datzelfde gold voor de secretaris van de schepenbank en van het leenhof.

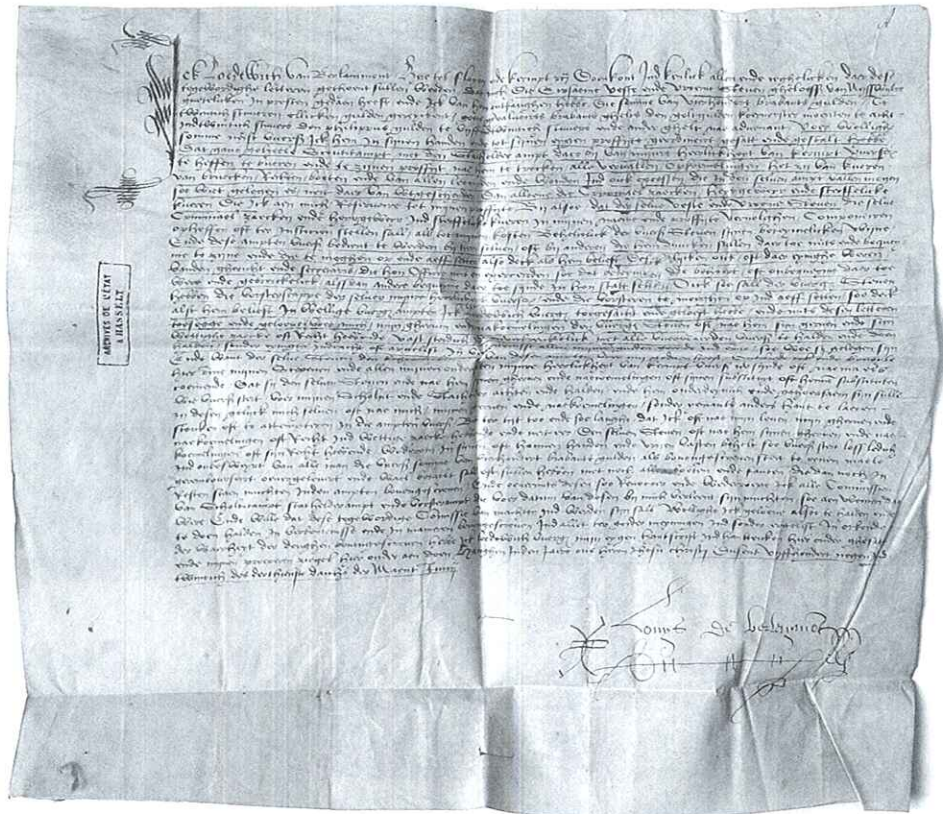
Naast het schouts- en stadhoudersambt, kreeg Steven Geloes ook het *vorsterscappe* in pand. Het woord *vorster* kan gebruikt worden om een boswachter of een veldwachter, en ook om een gerechtsdienaar aan te duiden¹⁴. Wat in Kermt de taak van de vorster was, wordt in deze

¹¹ E. VERWIJS & J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*. Dl. 3. 's-Gravenhage, 1894, kol. 218-219.

¹² R. NIJSSEN, *Het laathof van Schoonbeek te Bilzen*, in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 79, 2000, blz. 12-19; R. NIJSSEN, *Het laathof van den Wijer in Hoeselt*, in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 83, 2004, blz. 67-86.

¹³ H. VAN NEUSS, *Erasmie et Erard de Foullon, nouveaux seigneurs de Kermpt*, in: *Bulletin de la Société des Mélophiles de Hasselt* 38, 1904, blz. 124.

¹⁴ E. VERWIJS & J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*. Dl. 9. 's-Gravenhage, 1929, kol. 1163-1165.

Rijksarchief Hasselt, Verzameling oorkonden van Kermt, nr. 2.

Rombout Nijssen

verpandingsbrief niet omschreven. Het feit echter dat aangegeven wordt dat Steven Geloës de functie niet zelf zal uitoefenen, maar dat hij *die vorsteren zal mogen op end aeff setten, soe deck alst hem belieft*, wijst er op dat het een aan de schout ondergeschikte functie betreft, zoals die van bos- of veldwachter.

De heer van Kermt sloot de verpandingsbrief af met al zijn onderdanen in Kermt op te roepen om Steven Geloës en diens erfgenamen, en eventueel hun substituut of plaatsvervanger, voortaan en tot op het ogenblik dat hij of zijn opvolgers de pandsom zouden terugbetalen, als zijn schout en stadhouder te erkennen.

Tot besluit

Met de uitgave van deze verpandingsbrief wordt één aspect belicht van de inspanningen die Steven Geloës deed om zich met succes in de Loonse en Luikse elite in te werken. Het kan de hedendaagse lezer vreemd voorkomen dat belangrijke ambten in de gerechtelijke sfeer in het Ancien Régime voor geld uitgegeven werden. In Kermt zouden de heren uit de familie de Foullon het echter in de zeventiende eeuw nog een stuk gortiger maken: in 1695 vertrouwde Erard de Foullon, heer van Kermt, de ambten van schout en schepen van Kermt aan Willem Jacomins toe, omdat deze hem al enige jaren trouw gediend had als zijn huisknecht. Hij noteerde bij die gelegenheid dat hij hoopte dat Jacomins hem voort even trouw zou dienen als wijlen Gilis Girouille, die zijn vader gedurende 31 jaar, eerst als dienstknecht en vervolgens als schout in Kermt, gediend had¹⁵.

Wat het ambt van vorster in Kermt in de zestiende eeuw concreet inhield, is nog niet onderzocht. Doordat het schepenbankarchief van Kermt uit de zestiende eeuw niet bewaard bleef, is het niet waarschijnlijk dat dit op korte termijn opgehelderd kan worden. Wie daarentegen onderzoek wil verrichten over de geschiedenis van Kermt in de zeventiende en in de achttiende eeuw kan aan de slag: in de leeszaal van het Rijksarchief te Hasselt is de nieuwe inventaris, waarin de archieven van de heerlijkheid, de schepenbank en de laathoven van Kermt gedetailleerd ontsloten worden, beschikbaar¹⁶.

¹⁵ H. VAN NEUSS, *Erasmus et Erard de Foullon, nouveaux seigneurs de Kermpt*, in: *Bulletin de la Société des Mélaphiles de Hasselt* 38, 1904, blz. 117.

¹⁶ R. NIJSSEN, *Inventaris van de archieven van de heerlijkheid (1576-1788), van de schepenbank (1460-1788), van het laathof van Juncis (1659-1722) en van het Pastoorshof in Kermt (1687), en regestenlijst van de oorkondenverzameling van Kermt (1391-1710)*, 35 p. De uitgave van deze inventaris in de reeks *Inventarissen* van het Rijksarchief te Hasselt wordt voorbereid.

Tekstuitgave: Rijksarchief Hasselt, *Verzameling oorkonden van Kermt*, nr. 2

Recto:

Ick Loedewich van Berlainmont, here tot Floyon ende Kermpt etc. doen kont inde kenlick allen ende ieghelicken daer dese tegewordighe letteren gethoent sullen werden, dat mich die eirsaeame, veste ende vroeme Steven Gheloess van Nysswylre guetelicken in presten gedaen heeft, ende ick van hem ontfanghen hebbe, die somme van vierhondert brabant gulden, te twintich stuveren ellicken gulden gereyckent, goets gevalueirts brabant ghelts, den goltgulden koervorster moenten te achtindtwintich stuvers, den philippus gulden te vyffindtwintich stuvers ende ander ghelt nae advenant, voer wellighe somme neist vuers. ick hem in synen handen ende tot synen eygen proffyte geordineirt, gesatt ende gestalt hebbe dat gans geheele scoutitamp met den stathelder ampt daer by van mynre heerlickheyt van Kermpt vuerscr. te heffen, te bueren ende te zynen proffyt nae hem te trecken, alle vervallen opkoemelingen, het zy van kueren, van bruecken, rechten, boeten ende van allen leempden ende wonden ind oick excessen die in den selven ampt vallen mogen soe wiet gelegen es, niet daer van uutgescheyden, dan alleene die criminael zaecken, heyrgeweye ende sterffelicke kueren, die ick aen mich reserveire tot mynen proffyte. By alzo dat der selve veste ende vroeme Steven die selve criminael zaecken ende heyrgeweyre ind sterffelicke kueren in mijnen naeme ende proffyte vervolghen, componeiren, opheffen oft ter iusticien stellen sall, all tot mynen kosten beheltelick den vuers. Steven synen beteymelicken wijne. Ende dese ampten vuers. bedient te werden by hem selven oft by anderen die hem duncken sullen daer toe nuts ende bequeyme te zyne ende die te moghen op ende aeff setten also deck als hem belieft, desghelycken oick oft daer eynighe weren vanden ghericht ende secretaris, die hon officie neit en exerceirden soe dat beteempt ende behoert, oft onbequeyme daer toe were ende gebreickelick, alss dan andere bequeyme daer toe synde in hon statt setten. Oick soe sall der vuergh. Steven hebben die vorsterscappe der selver mynre heerlicheyt vuerscr. ende die vorstere te moeghen op end aeff setten, soe deck alst hem belieft. In wellighe vuergh. ampten ick Loedewich vuergh. toegesacht ende geloeft hebbe, ende mits desen letteren toesege ende geloeve voer mich, myn gherven ende nakoemelingen den vuergh. Steven oft nae hem syn gerven ende syn wettighe zaecke oft recht hebbende, vast, stendich ind onverbreickelick met alle vuerwaarden vuers. te halden ende doen halden, sonder eynighe indracht oft argelist. In verbentenisse allen mynre gueden gereide ende erve, soe woe sy gelegen syn. Ende want der selve Steven den behoerlicken eedt van desen ampten voer my gedaen heeft, ontbiede ick ende beveyle hier omme mynen scepenen ende allen mynen ondersaten mynre heerlickheyt van Kermpt vuers. nu synde oft naemaels coemende, dat sy den selven Steven ende nae hem

Rombout Nijssen

synen gherven ende naecoemelingen, oft synen substituyt oft honnen substituten wie vuers. steit, voer mynen scholtit ende stathelder achten ende halden, ende hem onderdeynich ende gehoersaem syn sullen in desen gelyck mich selven oft nae mich mynen gerven ende naecoemelingen, sonder yemants anders hant te laeten steicken oft te attempteren in die ampten vuers., bis ter tyt toe ende soe langhe dat ick oft nae myn leven myn gherven ende naecoemelingen oft recht ind wettige zaecke hebbende ende neit eer, den selven Steven oft nae hem synen gherven ende naecoemelingen oft syn recht hebbende, wederom in synen oft honnen handen ende vryen vasten behelt soe vuers. steit, loss, ledich ind onbesweyrt van alle man die vuers. somme van vierhondert brabant gulden als bovengescreven steit te eenen maele gerembourseirt, oevergelevert ende wael betaelt sall oft sullen hebben, met noch alle boeten ende fauten die dan noch in resten staen muchten inden ampten bovengescreven. Ende oevermits desen soe renocceire ende wederroepe ick alle commissien van scholtitampt, stathelderampt ende vorsterampt die voer datum van desen by mich verleent syn muchten, soe aen weyien dat were, ende wille dat dese tegewordige commissie van machten ind werden syn sall, wellighe ick geloeve alsoe te halden ende te doen halden in verbentnisse ende in manieren bovengescreven ind allet ter goider meyningen ind sonder ergelist. In orkonde der waerheyte der denghen bovengescreven, hebbe ick Loedewich vuerg. myn eygen hantschrift ind hanteicken hier onder ghesatt ende mynen proeperen ziegel hier onder aen doen hanghen inden jaere ons heren Ihesu Chrsti dusent vyffhondert negen ind twintich des derthienste daichs der maent junij.

Louys de Berlaymont

Verso:

Dit is die prest die ich gedoen heb opt staethelder ampt, scoltet ampt ende voerster ampt tsaemen vander herlychyet van Kermp.

Adres van de auteur:

Rijksarchief
Bampslaan 4
3500 Hasselt